

მადინა უგლავა-ჯინჯიხაძე

სვანური ქული
(ღამგაღების ტექნოლოგია)

საქართველოს ისტორიაში არაერთი ცნობა არსებობს იმის შესახებ, რომ ქვეყნის დამპყრობლები ქართველი მოსახლეობისაგან ოქროსა და ვერცხლის თანაბრად იღებდნენ ქართველ ხელოსანთა ნამუშევრებს – ნაქარგებს, ხალიჩებს, ნაბდის ქუდებს, აბრეშუმს, სელს და ა. შ. ეს ნაწარმი წარმოადგენდა მუდმივ ექსპორტს აღმოსავლეთში, კერძოდ — ირანსა და თურქეთში. ქართველი ხალხის მიერ მატყლისაგან დამზადებულმა სახალხო მოხმარების საგნებმა გაუძლეს დროს და დღესაც რჩებიან არამარტო ტრადიციად, არამედ საჭირო და გამოსადეგ ნივთებად.

ზოგადად ასე ხდება საქართველოს რომელიმე კუთხის აღწერისას — ხაზგასმულია ყოფა, ტრადიციები, წეს-ჩვეულებები, საყოფაცხოვრებო ნივთები, კულინარია და სამოსი, მაგრამ ნაკლები ყურადღება ეთმობა მათი შექმნისა და დამუშავების ტექნოლოგიას.

მატყლის ნედლეულისაგან დამზადებული მოთელილი ქსოვილის ნაწარმი არამარტო საქართველოში, არამედ მთელს ამიერკავკასიაში იყო ცნობილი. მათგან ერთ-ერთი – ქუდები, რომელიც ყველა კუთხეს სხვადასხვა ფორმის ჰქონდა, განსაკუთრებით პოპულარული იყო. დიდი ნაწილი ნაბდის ქუდებისა მზადდებოდა სვანეთში, მარტვილსა და ბანძაში (სენაკის მაზრა) და ჭვარში (ზუგდიდის მაზრა). ეს ქუდები ქალებს გაჰქონდათ ბაზრობაზე (ზონში, ზუგდიდში, სენაკში), სადაც მათ ებრაელები ძალიან იაფად, 12-30 მანეთად, ყიდულობდნენ. (შინა მრეწველობა, 1926, გვ. 119).

ნაბდის ნაკეთობებში თავისი თვისებებით, გამოყენების თვალსაზრისითა და ვიზუალურ საუკეთესოა სვანური ქული. ის სვანეთში უხსოვარი დროიდან გამოიყენება. სვანი მამაკაცები მას თავიდან არასოდეს იშორებდნენ ჭირსა თუ ლხინში, შინ თუ გარეთ, დარსა თუ ავდარში. სვანები მას არ განიხილავენ მხოლოდ თავსაბურავად. სვანეთში თუ კაცი მიუღებელ ქმედებას ჩაიდენდა, იტყოდნენ “ისვე ფაყვ გიმს უხავხა (შენი ქული მიწად დაენარცხოსო)“, თუ სახელოვან საქმეს გააკეთებდა, “ოქრემ ფაყვ ხარ (ოქრის ქული გხურავსო)“. სვანები ქუდს იხდიან პატივცემული პიროვნებისადმი მისალმებისას, სამძიმრის თქმისას, ქუდმოხდილები მისვენებდნენ მიცვალებულს სამარემდე, როცა მიცვალებულს საფლავში ჩაასვენებდნენ და მეზარეები ზარს შეწყვეტდნენ, ქუდმოხდილი ხალხი, ჭირისუფლის გარდა, დახურვამდე ქუდს მიწაზე დააგდებდა, მარჯვენა მუხლს დააბიჯებდა და შემდეგ დაიხურავდა. ჭირისუფალთათვის წესი ასეთი იყო: ვიდრე ხალხი პურობას შეუდგებოდა, ერთი სოფელთაგანი გამოიტანდა მიცვალებულის ქუდსა და ქამარს, მიაწოდებდა რიტუალის შემსრულებელ მამაკაცს, რომელიც დალოცავდა ჭირისუფალს შემდეგი სიტყვებით:

“ღმერთო ამით შეწყვიტე ამ ოჯახში სიკვდილი და სხვა ჭირი, კარგი ფერი შეუცვალე “ და გადასცემდა კუთვნილებისამებრ ქუდსა და ქამარს. მხოლოდ ამის შემდეგ ჰქონდა ნება ახალ მფლობელს მათი გამიყენებისა (ეთნოგრაფიული წერილები სვანეთზე, 1963, გვ. 56).

სვანებს “მიაქვთ თერგსა და ყუბანის ოლქში ზაფხულობით ზურგით: არაყი, ჩირი, დაფქული მსხალი, თაფლი და სხვა ხილეულობა, ადგილობრივი ხელობის კალათები და სცვლიან მატყლზე, ქეჩებზე, ამ მატყლისაგან სვანი ქალები აკეთებენ მშვენიერ შალებს, ქუდებს“ (ე. გაბლიანი, 1925, გვ. 18).

მეფის რუსეთის დროს სვანურ ქუდებს მაღალ შეფასებას აძლევდნენ. “1913 წელს რუსეთის მეორე შინამრეწველობის გამოფენაზე განსაკუთრებული ყურადღება მიიქცია სვანურ და თუშურ ქუდებმა თავისი ღირსებითა და სიიაფით, ზოგიერთის აზრით სვანურ ქუდმა რომ რამოდენიმედ ფორმა შეიცვალოს და შეღებვის საქმე მოაწესრიგოს, ის დიდ მოხმარებას მოიპოვებს ქალაქის მოსახლეობას შორის და შეიძლება გამოაძევეს კიდევ რბილი უცხოეთის შლიაპები“ (შინამრეწველობა, 1926, გვ. 177).

ფეოდალურ ეპოქაში სვანური ქუდი ეხურათ ჯავშანის ქვეშ. ომში მუზარადი შეიძლებოდა გაეჭრათ, ქუდი კი ძალიან იშვიათად გაიჭრებოდა ხოლმე და დარტყმის ძალისაგანაც იცავდა მეომარს. ამ ქუდით შეიძლებოდა წყლის დიდ მანძილზე წაღება, რაც პრაქტიკული იყო მეომრისთვის, მონადირისთვის, მშრომელისა თუ მგზავრისთვის.

სვანური ქუდი სამი ფერის მზადდება: თეთრი, ნაცრისფერი და შავი. ნაცრისფერი თეთრი და შავი ფერის მატყლის შერევით მიიღება. მიაჩნდათ, რომ შავი ფერი ქვესკნელის ანუ გარდაცვლილთა სამეფოს აღნიშნავს, თეთრი – ზესკნელს ანუ ანგელოზთა სამკვიდროს, ხოლო ნაცრისფერი – სკნელს ანუ ცოცხალთა სამყაროს. ამის გათვალისწინებით საერო ადამიანები ნაცრისფერ ქუდს ატარებდნენ, შავ ქუდს ბერები და მგლოვიარეები იყენებდნენ, ხოლო თეთრი ქუდები ბავშვებისთვის მზადდებოდა. დღეს მიღებულია სამივე ფერის ქუდების გამოყენება.

მოთელილი ნაწარმის დამზადების ტექნოლოგიური პროცესი ერთნაირია საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. მატყლმა უნდა გაიაროს შემდეგი პროცესები: დასველება, გარეცხვა, გაჩეჩვა, გაბენტვა და მოთელვა. მოთელილი მასალისაგან მზადდება ნაკეთობა. ცხვარი იკრიჭება წელიწადში ორჯერ – გაზაფხულსა და შემოდგომაზე. გაკრეჭვამდე ცხვარი უნდა დაიბანოს.

გარეცხვამდე მატყლი რამდენიმე საათით უნდა დალბეს ცივ წყალში ხის ვარცლში ან გამდინარე წყალში. ვარცლში ჩადებულ მატყლს ხელით აწვებიან, აბრუნებენ, წყალს უცვლიან. მდინარეში ჩასადებად კი მატყლს მოწნულ კალათში დებენ, სიმძიმისთვის ქვას ადებენ და ასე ათავსებენ გამდინარე წყალში. კარგად დასველების შემდეგ მატყლს ათავსებენ ქვებზე და რეცხავენ გამდინარე წყლით, ვიდრე სუფთა წყალი არ გამოეყოფა. ერთ მომუშავეს დღეში ორი ფუთი მატყლის გარეცხვა შეუძლია. გარეცხვის შემდეგ მატყლს სუფთად აფენენ მზეზე გასაშრობად, ამის შემდეგ კი მას ახარისხებენ ფერის და სიმსხოს მიხედვით.

გარეცხილი მატყლის გაწეწვა და გაწმენდა ხელით ხდება. გაწმენდა წარმოებს ლარით დაჭიმული მშვილდით. მას ფარავენ მატყლით, სიმს ურტყამენ

ჯოხს, სიმი სწრაფად მოძრაობს და რხევით წეწავს და ასუფთავებს მატყლს. ამ ნედლეულისაგან მზადდება ქეჩა და ნაბადი.

შემდგომი პროცესი არის მატყლის დაჩეჩვა საჩეჩელზე, რომელიც წარმოადგენს ხის ვიწრო, გრძელ პარალელუპიპედში ორ-სამ რიგად ჩარჭობილ ფოლადის ნემსებს. თითოეული ბლუჯა რამდენჯერმე იჩეჩება. ამ პროცესით მატყლის ბოჭკოები თანსწვრივად თავსდება.

შემდეგ მატყლის გაფხვიერებისთვის ხდება გაპენტვა წკებლის საშუალებით, ხელით. ბლუჯები იშლება და თანაბრდება.

ამ პროცედურების შემდეგ იწყება ყველაზე საპასუხისმგებლო პროცესი – მოთელვა, რაზეც დამოკიდებული ნაბდის ღირსება. მჭიდროდ ნაქსოვ უხემ ქსოვილზე ან ჭილოფზე აფენენ სუფთა ტილოს, მასზე, რამდენადაც შესაძლებელია თანაბარი სისქით აფენენ ნედლეულს, პირველი შრის ზემოთ თავსდება მეორე, უფრო ხარისხიანი მატყლის შრე, ზემოდან აპკურებენ ცხელ წყალს, ჭილოფთან ერთად ცილინდრისებურად ახვევენ და აგორებენ, ანუ თელავენ მასალას შემკვრივებამდე, რაც საკმაოდ ხანგრძლივი პროცესია. მზა ნაბდის მისაღებად, ნედლეულის გამკვრივებამდე, პროცესი გრძელდება ჭილოფის გარეშე.

თუ ნაბადს აქვს სპეციფიკური სუნი, ე.ი. ის არაა კარგი გარეცხილი და ის უნდა გაირეცხოს თავიდან ჯერ ტუტიან, შემდეგ კი ჩვეულებრივ წყალში. ტუტიან წყალს, ე.წ. ნაცარწმენდილს ამზადებენ განსაზღვრული დოზებით.

მზა ნაბადს რუჯავენ ცეცხლზე.

სვანური ქუდის დასამზადებლად მატყლს აწყობენ წრის ფორმით, მოსათელად გამოიყენება ხის საგორავი, რომელზეც დახვეული მატყლი ითელება მშრალად. შემდეგ ხდება დამუშავება ცხელი, საპნიანი წყლით და გრძელდება თელვა, ვიდრე არ მიიღება კარგად მოთელილი ნაბადი. ნაბადს ხელით ანიჭებენ სიმრგვალეს, მის შიგა და გარე ზედაპირს პარსავენ, გარეცხავენ, გადაჭიმავენ ხის ფორმებზე, აწყობენ გასაშრობად და უკვე გამშრალს ზედმეტ ნაწილს შემოჭრიან მაკრატლით.

ქუდის გაფორმება ხდება წინასწარ დამზადებული, დაგრეხილი მატყლის მსხვილი და წვრილი თასებით, მათ მალული გვირისტით ამაგრებენ. წვრილი თასმა შემოეღლება ქვედა განაჭერ ნაპირს. მსხვილი თასმა კი ქვედა განაჭერი ნაპირიდან 0,5 სმ და 4 - 4,5 სმ სიმაღლეზე წრიულად, ორჯერ შემოეღლება ქუდს. ორი გადაჯვარედინებული თასმა მაგრდება ქუდის წვერზე, ჩამოჰყვება სიმრგვალეს და წრიულად შემოეღლებულ, ზედა თასმაზე მაგრდება. ქუდის შიგა ზედაპირზე, გვერდითა მხრიდან დამაგრებულია დაახლოებით 25 სმ სიგრძის ე. წ. საქარე ზონარი.

სვანური ქუდის დამზადება საკმაოდ ხანგრძლივი და შრომატევადი პროცესია. ძველად მისი დამზადება უნდა სცოდნოდა ყველა ქალს. დღეს კი ამ პროცესის მცოდნე ორიოდვე ოჯახილია შემორჩენილი.

სვანური ქუდის ნედლეული ძალიან ძვირადღირებულია, მაგრამ, მრავალი დადებითი თვისების გამო, დღესაც მოთხოვნად პროდუქტად ითვლება. მას ჯანმრთელობისთვის სასარგებლო თვისებებსაც მიაწერენ: ხასიათდება როგორც წნევის მარეგულირებელი, გამოიყენება თავის ტკივილის და დაჩრდილვის დროს, არ ახასიათებს სეზონურობა – ზამთარში თბილია და ზაფხულში გრილი. არ

ეკერის სხეულს, ინარჩუნებს მუდმივ ტემპერატურას. არ ატარებს წყალს, თუმცა ატარებს არაყს.

სვანური ქუდი ქართული ენდემური ნაწარმია. მისი დამზადების ტრადიციულ ტექნოლოგიას საქართველოს არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი მიანიჭეს.

დამოწმებული ლიტერატურა

ე. გაბლიანი, 1925 — ე. გაბლიანი, ძველი და ახალი სვანეთი, თბ., 1925.
რ. თოფჩიშვილი, 2015 — რ. თოფჩიშვილი, სვანეთი და სვანეთის მკვიდრნი, თბ., 2015.

ნ. ლუხუტაშვილი, 2002 — ნ. ლუხუტაშვილი, ახალი მასალის და მოთელვის ტექნოლოგიის შემუშავება მეორადი რესურსების გამოყენებით, სადისერტაციო ნაშრომი, ქტუ, ქუთ., 2002.

ბ. ნიჟარაძე, 1962 — ბ. ნიჟარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, თბ., 1962.

ეთნოგრაფიული წერილები სვანეთზე, შემდგენლები: ავალიანი, ზურაბიანი, თბ., 1963.

შინამრეწველობა, 1926 — შინამრეწველობა, ნარკვევები, ტფ., 1926.

ქსე, VI, 1993 — ქსე, VI, მატყლი, თბ., 1993.

MADINA UGLAVA-JINJIKHADZE SVANETIAN HAT (MANUFACTURING TECHNOLOGY)

Among the works of short-haired wool Svanetian hat is the best according to its features and visual. It is used in Svaneti from ancient times.

The process of making Svanetian hat is quite time consuming and hard. In the past it was the responsibility of every woman to know the technology of it. Today only two families are left with this profession.

The material for Svanetian hat is very expensive but it is still demanded at the market. It's also believed that it's good for health. Svanetian hat is a Georgian endemic product. The traditional technology of its manufacture is holds the status of intangible cultural heritage monument.